

Το βυζαντινό θέατρον

Μάθημα

«Λογοτεχνικές αφηγήσεις
για αγίους και δαίμονες
στο Βυζάντιο»

Διδάσκων: Κων/νος Χρυσόγελος

Μέρος 1^ο:

Το θέατρον ως δημόσιο θέαμα

- Ποιος χώρος είναι το «θέατρον»;
 1. Θέατρο.
 2. Αμφιθέατρο.
 3. Ιππόδρομος.
 4. Η «σκηνή» των πλανόδιων καλλιτεχνών.

- Ποια θεάματα περιλαμβάνει το «θέατρον»;
 1. «Κυνήγια» (*venationes*) (στο αμφιθέατρο).
 2. Μίμος (στο θέατρο [ή τον ιππόδρομο]).
 3. Παντόμιμος (στο θέατρο [ή τον ιππόδρομο]).
 4. Αρματοδρομίες (στον ιππόδρομο).
 5. Γυμνοδρομίες (στο στάδιο ή τον ιππόδρομο).
 6. Ακροβατικά (στον ιππόδρομο).

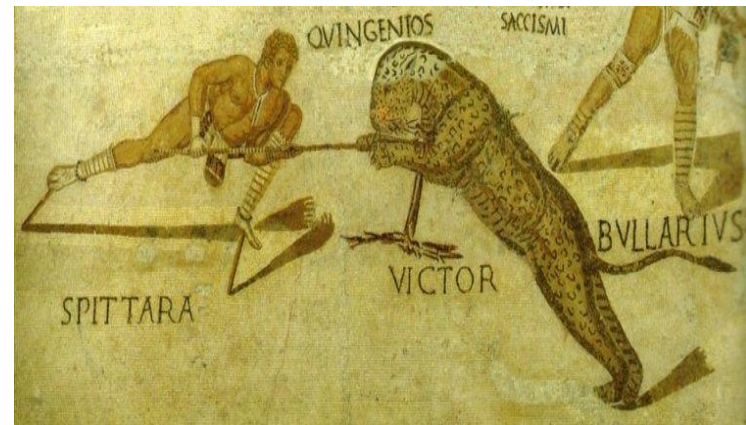
1) Θεάματα του αμφιθεάτρου και του θεάτρου (στο πρώιμο Βυζάντιο).

- «Κυνήγια» (venationes)

← «Κυνήγιον» με λιοντάρι.

«Κυνήγιον» με πάρδαλη →

Λεπτομέρεια από το δίπτυχο του υπάτου Αναστασίου (516 ή 517): *Κυνήγιον*.

- Μίμος

α) Αρχαίες αναφορές (Αριστοτέλης, Δημοσθένης).

β) Ο ελληνιστικός και ρωμαϊκός μίμος.

γ) Ο μίμος στο πρώιμο Βυζάντιο (μέχρι τέλη 6^{ου} αι.).

α) Ο αρχαίος μίμος:
Σώφρων και Ξέναρχος.

β) Ο ελληνιστικός και ρωμαϊκός μίμος:

κατηγορίες:

-παίγνια (απλές φάρσες)

-υποθέσεις («ολοκληρωμένα έργα»)

θεματολογία:

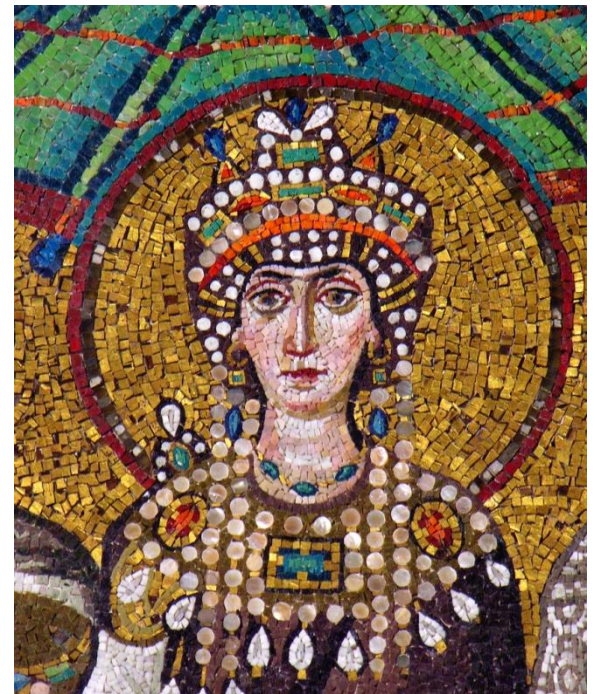
-μυθολογικός κύκλος.

-καθημερινή ζωή.

-σάτιρα συγκεκριμένων ομάδων.

γ) Ο πρώιμος βυζαντινός μίμος

- Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος και η «διαβολική πηγή» με τις «πόρνες που κολυμπούν».
- Οι γελωτοποιοί βωμολοχίαι και το «στριπτίζ» της Θεοδώρας στα *Άνέκδοτα* του Προκοπίου (6^{ος} αι.).

Λεπτομέρεια από το δίπτυχο του υπάτου Αναστασίου (516 ή 517): Μίμοι (αριστερά) και τραγικοί ηθοποιοί(;) (δεξιά).

- Παντόμιμος

- Είδος εκφραστικού χορού («μπαλέτο»).

- Ρωμαϊκής προέλευσης;

- Χρήση ενός ή περισσότερων προσωπείων με κλειστό στόμα.

- Ένας χορευτής που υποδύεται πολλούς (ανδρικούς ή/και γυναικείους) ρόλους.

- Υπόθεση συνήθως από μυθολογικό κύκλο.

- Συνοδεία μουσικής και τραγουδιού/απαγγελίας.

- Αντιδιαστολή με ελαφρότητα μίμου.

Μάσκα παντόμιμου.

Παντόμιμος με προσωπεία.

- Η τύχη του θεάτρου μετά το 600:

1. Τα κυνήγια απαγορεύονται το 498 από τον Αναστάσιο (μάλλον παρακμάζουν ως θέαμα).
2. Ο παντόμιμος απαγορεύεται το 502 από τον Αναστάσιο και πάλι το 525 από τον Ιουστινιανό (συνεχίζει μέχρι μέσα του 6^{ου} αι.).
3. Ο ιππόδρομος παρακμάζει και λαμβάνει μορφή ιδιωτικού/αυτοκρατορικού θεάματος (το κόστος διεξαγωγής πέφτει πια στον βασιλιά, όχι στον έπαρχο).

4. Η περίπτωση του μίμου:

α) Οι μεταμορφώσεις του μίμου: ο σκηνικός και ο παιγνιώτης ως δημόσιο θέαμα.

β) Γραπτές πηγές για τον μίμο ως ιδιωτικό (αυτοκρατορικό) θέαμα.

γ) Αναπαραστάσεις.

α) Ο σκηνικός και ο παιγνιώτης στον ιππόδρομο και τη «σκηνή»

-Ο Θεόφιλος και οι παιγνιώται στον ιππόδρομο
(πηγή 10^{ου} αι.):

*Υπήρχε μία χήρα στα χρόνια του Θεόφιλου, από την οποία κατάσχεσε ο αρχιθαλαμηπόλος του βασιλιά, ονόματι Νικηφόρος, ένα μεγάλο καράβι... Καθώς αυτή βρέθηκε σε αδυναμία, ζήτησε βοήθεια από τους **παιγνιώτες** του ιπποδρόμου... Αυτοί έφτιαξαν ένα μικρό καράβι, το έβαλαν πάνω σε μια τροχήλατη άμαξα... και το έστησαν μπροστά από το βασιλικό κουβούκλιο. Άρχισαν να λένε ο ένας στον άλλο: «Άνοιξε το στόμα σου και κατάπιε το». Ο άλλος αντέλεγε: «Δεν μπορώ». Κι ο άλλος ξανάπε: «Εδώ ο αρχιθαλαμηπόλος Νικηφόρος κατάπιε το καράβι της χήρας με ό,τι είχε μέσα κι εσύ δεν μπορείς να φας ούτε αυτό;»*

-Οι σκηνικοί τον 12^ο αι.

Σχολιαστής 51^{ου} Κανόνα της Συνόδου εν Τρούλλω (691), που απαγορεύει τους μίμους και τους «επί σκηνής χορούς»:

Ο παρών κανόνας απαγόρευσε... τους μίμους, οι οποίοι άλλοτε μιμούνται τους Άραβες, άλλοτε τους Αρμένιους, άλλοτε τους δούλους, άλλοτε άλλα που περιλαμβάνουν ραπίσματα στο αφτί και θορύβους... Και τους επί σκηνής χορούς απαγορεύει. Σκηνή είναι η προσποίηση και η υπόκριση, γι' αυτό οι «υποκρινόμενοι» αποκαλούνται «σκηνικοί», που εμφανίζουν τους εαυτούς τους πότε ως δούλους, πότε ως δεσπότες και πότε ως στρατηγούς και διοικητές.

β) Μίμοι και σκηνικοί ως ιδιωτικό θέαμα

-Βίος αγίου Ευθυμίου (10^{ος} αι.):

Τότε ο Ζαούτζης έδωσε έναν απίστευτο αγώνα για να προωθήσει ένα οικείο του πρόσωπο για τη θέση του πατριάρχη, γιατί φοβόταν μήπως ο βασιλιάς προτείνει τον γνωστό του Ευθύμιο. Και τόσο πολύ εξοργίστηκε ο Ζαούτζης, που πίεσε τους **σκηνικούς**, που έμπαιναν ως συνήθως στο βασιλικό δείπνο, να πουν κάτι εναντίον του Ευθυμίου.

-Νικήτας Χωνιάτης, *Ιστορία* (αρχές 13^{ου} -γεγονότα τέλους 12^{ου} αι.):

Είπε κάποτε στο δείπνο [ο Ισαάκιος Β΄]: «Φέρτε μου αλάτι [ἄλας]». Είπε τότε ο πιο χαριτωμένος από τους μίμους, ο Χαλιβούρης, που θαύμαζε τον χορό των γυναικών, που αποτελούνταν από παλλακίδες και συγγενείς του βασιλιά: «Κάτσε να “γνωρίσουμε” πρώτα αυτές, βασιλιά μου, και μετά δώσε διαταγή να φέρουν άλλες [ἄλλας]».

γ) Αναπαραστάσεις

-Αγία Σοφία, Κίεβο (μέσα 11^{ου} αι.)

← Μάχη με κυνοκέφαλο στον ιππόδρομο.

Μίμοι στον ιππόδρομο →

Μέρος 2^ο:
Υπήρχε «θρησκευτικό δράμα»
στο Βυζάντιο;

- 1) Τα Κοντάκια του Ρωμανού του Μελωδού.
- 2) Οι τρεις παίδες εν καμίνω.
- 3) Τα χαμένα «δράματα».
- 4) Ο Χριστός πάσχων.

1) Δραματικότητα στα Κοντάκια του Ρωμανού
-Εἰς τόν Ἰσαάκ ὅτε εὐλόγησε τόν Ἰακώβ (ις'):

*Νενικημένος Ἰσαάκ τοῖς σπλάγχνοις καί ἠττημένος
πρός τόν Ἡσαῦ ἐβόα λέγων: «Ἄκουσον, ὦ τέκνον.
Εἰ τῷ ἀδελφῷ σου τήν ἐξουσίαν παρέσχον...
σοί νῦν τί ποιήσω; τέκνον, εἶπέ μοι».*
*Πάλιν ἀπεκρίθη Ἡσαῦ τῷ γενέτῃ αὐτοῦ
καί κλαίων οὕτως ἔλεγεν:*
*«Μία γάρ μόνη σοι ἐστίν εὐλογία;
Ἐξ ἧς κατέλιπας κάμῃ εὐλόγησον».*

2) Τρεις παίδες εν καμίνω

Κατακόμβη της Πρίσκιλλας, Ρώμη (περ. 300 μ. Χ.)

- Χειρόγραφο μονής Ιβήρων:

Τίτλος: **Ἀκολουθία** ψαλλομένη τῇ Κυριακῇ τῶν ἁγίων πατέρων πρό τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ἥτοι τῆς καμίνου διάταξις.

Μετά τό τέλος τοῦ ὄρθρου, τῆς καμίνου εὐτρεπισθείσης καί τῶν παιδῶν ὁμοίως ἐν ἐνδύμασι λευκοῖς, οἱ ψάλλται περί τήν κάμινον ψάλλουσιν...

Τούτου δέ ψαλλομένου, εἰσέρχονται οἱ παῖδες ἐντός τῆς καμίνου καί προσκυνοῦσι κατά ἀνατολάς τρίς...

Ὅταν δέ φθάσῃ οὗτος ὁ στίχος καταβιβάζουσι τόν ἄγγελον...

Τούτου δέ ψαλλομένου χορεύουσιν οἱ παῖδες ἐντός τῆς καμίνου, ἐκτείνουσι τάς χεῖρας καί τά ὄμματα ἄνω.

3) Τα χαμένα «δράματα»

- Οι «τραγωδίες» και οι «κωμωδίες» του Απολινάριου του πρεσβύτερου (4^{ος}).
- Οι «τραγωδίες» και οι «κωμωδίες» του Συνέσιου Κυρήνης (4^{ος}).
- Το *Δρᾶμα τῆς Σωσσάνης* του Ιωάννη Δαμασκηνού (8^{ος}).
- Ο *Θάνατος τοῦ Χριστοῦ* του Στέφανου Σαββαΐτη (8^{ος}).

Ο Συνέσιος Κυρήνης στο *Agora*
του A. Amenábar (2009)

3) Ο Χριστός πάσχων (*Christus patiens*)

Τίτλος αρχαιότερου χειρογράφου (τέλη 13^{ου} αι.):

Τραγωδία του Γρηγορίου του Θεολόγου στο σωτήριο πάθος του Κυρίου μας, Ιησού Χριστού.

Προοίμιο: *Επειδή, αφού άκουσες με ευσέβεια για τα ποιήματα, | τώρα θες να ακούσεις με ποιητικό τρόπο για τα ευσεβή πράγματα, | άκου με προσοχή, γιατί τώρα θα σου μιλήσω συγκεκριμένα| για το κοσμοσωτήριο πάθος, ακολουθώντας τον Ευριπίδη...*

*Τα πρόσωπα λοιπόν του **δράματος** είναι τα ακόλουθα...*

- Η οφειλή στον Ευριπίδη:

-Χριστός πάσχων, στ. 453-54:

Αἴ αἴ, τί δράσω; καρδία γάρ οἴχεται.

(→ Μήδεια 1042: αἰαί, τί δράσω; καρδία γάρ οἴχεται).

Πῆ πῆ πορεύη, Τέκνον;

(→ Ἄλκηστις 482: καί πῆ πορεύη;)

Ο Χριστός πάσχων στο Εθνικό (1964)

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΘΝΙΚΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ
ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΘΕΑΤΡΟΝ
ΑΘΗΝΩΝ

ΧΡΙΣΤΟΣ ΠΑΣΧΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΡΑΓΩΔΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ: ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ
ΚΑΙ ΣΚΗΝΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΙΣ } ΔΑΕΗ ΣΟΛΟΜΟΥ
ΣΚΗΝΟΓΡΑΦΙΑΙ - ΕΝΔΥΜΑΣΙΑΙ: ΣΠΥΡΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΣΙΜΩΝΟΣ ΚΑΡΡΑ

ΛΓ' ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1963-1964
ΔΕΛΤΙΟΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΑΡΙΘ. 8
ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1964

ΧΡΙΣΤΟΣ ΠΑΣΧΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΡΑΓΩΔΙΑ

ΠΡΟΣΩΠΑ : ΗΘΟΠΟΙΟΙ :
Μήτηρ Θεοῦ ANNA ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ

Χορὸς Γυναικῶν Γαλιλαίας
Κορυφαῖες

ΕΛΛΗ ΒΟΖΙΚΙΑΔΟΥ
ΕΛΕΝΗ ΚΥΠΡΑΙΟΥ
ΔΕΥΚΗ ΒΕΝΤΟΥΡΑΤΟΥ
ΖΩΗ ΣΚΟΥΡΛΑ
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΚΑΡΙΩΡΗ
ΦΩΤΕΙΝΗ ΜΑΝΕΤΑ

Χορὸς

I. ΚΟΦΙΝΟ
ΧΡ. ΚΟΥΤΣΟΥΔΑΚΗ
Σ. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
Γ. ΚΑΡΕΛΛΑ
Α. ΣΕΝΚΕ

Πρῶτος Μαντατοφόρος ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΒΑΦΙΑΣ
Δεύτερος Μαντατοφόρος ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
Τρίτος Μαντατοφόρος ΠΕΤΡΟΣ ΔΟΧΑΪΤΗΣ
Χριστὸς ΠΕΤΡΟΣ ΦΤΥΣΟΥΝ
Ἰωάννης ὁ Θεολόγος ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΗΣ
Ἰωσήφ ἀπὸ Ἀριμαθείας ΣΤΕΛΙΟΣ ΒΟΚΟΒΙΤΣ
Νικόδημος ΘΕΟΔ. ΑΝΔΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
Πέτρος ΝΙΚΟΣ ΒΟΚΑΣ
Τέτατος Μαντατοφόρος ΣΠΥΡΟΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ
Μετανοῶν Στρατιώτης ΧΡΙΣΤ. ΚΑΖΑΝΤΖΙΔΗΣ
Μαρία Μαγδαληνή ΚΑΚΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
Ἄγγελος { ΤΑΚΗΣ ΒΟΥΛΑΛΑΣ
ΝΙΚΟΣ ΜΕΤΑΛΛΙΝΟΣ
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΟΡΙΑΝΣ
Πέμπτος Μαντατοφόρος ΑΓΓΕΛΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ
Ἀρχιερέης Συναγωγῆς ΚΩΣΤΑΣ ΣΚΑΡΛΗΣ
Πρῶτος Φέλακας ΣΤΕΛΙΟΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ
Πλάτος ΠΑΝΝΗΣ ΑΠΙΟΣΤΟΛΙΔΗΣ
Πρόλογοι

Μαθηταὶ — ὄχιλος

Βοηθὸς Σκηροθέτου : ΣΤΕΛΙΟΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

ANNA ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ

δοκιμάστηκε, μα πού αποτελούν σπάνια κειμήλια θεατρικής τέχνης, με παγκόσμια αναγνωρισμένη σημασία.

Τό δραματολόγιο θά εΐταν ώστόσο λειψό, αν δεν αντιπροσωπεύταν σ' αυτό και ή βυζαντινή συγκομιδή. Καί γι' αυτόν πρό πάντων τό λόγο ανεβαίνει ό «Χριστός Πάσχω», τό μόνο δραματικό έργο πού μᾶς έφθασε όλόκληρο απ' τούς παραγωγικούς —άκόμα και στον τομέα του θεάτρου— βυζαντινούς αΐώνες.

Φυσικά, ή χριστιανική αυτή τραγωδία, δεν μπορεί να ονομασθή ίσαξία μᾶς «Αδρομάχης» ή ενός «Βασιλέα Ροδολίνου». Έχει στιγματισθή από τούς ειδικούς σαν έργο αδόκιμο κ' ελαττωματικό, και

συνάμα σαν όλότελα ακατάλληλο για να διδαχθή στη σκηνή. Η πρόθεση του Έθνικού Θεάτρου δεν εΐταν βέβαια να γκρεμίσει τις παραπάνω θεωρίες με μια σκηνική ανάσταση της από αιώνας θαμμένης αυτής πασχалиνης τραγωδίας. Ο «Χριστός Πάσχω» δε συγκεντρώνει, δυστυχώς, τις απαραίτητες προϋποθέσεις για ν' αναζωογονηθή από την τέχνη των ήθοποιών, μπροστά στο σύγχρονο κοινό —όπως συνέβηκε με τά έργα του Αριστοφάνη ή του Κρητικού Θεάτρου, τά καταδικασμένα «εκ των προτέρων» από μερικούς ειδικούς σ' αιώνια αφάνεια! Τό δράμα τούτο δεν έχει, φοβούμαι, να επιδείξη πάνω στο σανίδι της σκηνής άλλο χάρισμα, έξόν απ' τό μουσειακό του ενδιαφέρον, απ' την αξία του, δηλαδή, σαν μοναδικό τεκμήριο έλληνοχριστιανικής τραγωδίας. Κι' αν ακόμα συμβή να συγκινήσει τό σύγχρονο θεατή, αυτό θα όφείλεται αποκλειστικά και μόνο στη συγκίνηση πού εκπέμπει ή ευαγγελική παράδοση.

Πότε γράφηκε ό «Χριστός Πάσχω» και ποιός εΐταν ό ποιητής του;

Στά έρωτήματα αυτά δόθηκαν τόσες απαντήσεις, όσοι εΐταν κ' οι βυζαντινολόγοι πού ασχολήθηκαν με τό έργο. Άλλοτε πίστευαν πως συγγραφέας του εΐταν ό Γρηγόριος ό Ναζιανζηνός, γιατί τ' όνομά του αναφέρουν τά χειρόγραφα κ' οι παλιές εκδόσεις. Ο Σάθας κι' ό Κρουμβάχερ στάθηκαν οι πρώτοι πού κλονισαν την πεποίθηση αυτή, τονίζοντας πόσο τό έργο εΐταν λογοτεχνικά κατώτερο απ' την υπόλοιπη ποιητική παραγωγή του Θεολόγου. Σήμερα, λιγστοί μο-

Από τον πρόλογο του Αλέξη Σολομού

Από την παράσταση

Μέρος 3^ο: Τα λογοτεχνικά σαλόνια (12^{ος}-14^{ος} αι.)

- Ο ρόλος της «ρητορικής επίδειξης».
- Οι πρώτοι επαγγελματίες λογοτέχνες.
- Η εξάρτηση από τους πάτρωνες.
- Ο χώρος του *θεάτρου*.

Μαρτυρίες 12^{ου} αι.

(+) Μιχαήλ Ιταλικός:

*Η επιστολή παραδόθηκε στο **λογοτεχνικό θέατρο** και όταν ξεδιπλώθηκε ξεπήδησαν μουσικές και μελωδίες... Αν δεν μας συγκρατούσε η μετρημένη φόρμα, ο σταθερός ρυθμός και η ευπρέπεια του ύφους, θα γεμίζαμε ενθουσιασμό, τόσο αυτός που διάβαζε, όσο και οι ακροατές.*

(-) Νικηφόρος Βασιλάκης:

*Περίμενα τη σωστή ηλικία και την κατάλληλη ευκαιρία για να επιδείξω το ταλέντο μου τη σωστή στιγμή. Όχι φυσικά ξεπέφτοντας στα **θέατρα**, σαν να μην είχα καλό γούστο, αλλά αυτό ακριβώς επιζητώντας, είτε να ασχολούμαι με τα έργα των ρητόρων, είτε να είμαι επιφορτισμένος με διδασκαλικά καθήκοντα.*

Η «Θεατρική ερμηνεία»

- Θεόδωρος Μετοχίτης (14^{ος} αι.):

Καθώς κάθουσαι στη μέση και διαβάσεις δυνατά τα έργα σου, κάνεις λες και λαμβάνεις μέρος σε καμιά παράσταση: Χειροκροτείς, παίρνεις διάφορες αισχρές στάσεις, άλλοτε πηδώντας έξω απ' το κρεβάτι, άλλοτε ξαναπηδώντας μέσα του, και καθώς τρέμεις κουνάς και τα δυο σου χέρια, γυρίζεις το κεφάλι και τον αυχένα σου, σκύβεις και ξαναστυλώνεις, ενοχλώντας αυτούς που σε ακούν και σε κοιτάζουν.